

- VeMFN. 2. = *Veszprém megye földrajzi nevei. 2. A Pápai járás*. Szerk. BALOGH LAJOS – ÖRDÖG FERENC. Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 171. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1987.
- VeMFN. 4. = *Veszprém megye földrajzi nevei 4. A Veszprémi járás*. Szerk. BALOGH LAJOS – ÖRDÖG FERENC – VARGA MÁRIA. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 194. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 2000.
- VeszprHtLex. 1. = ILA BÁLINT – KOVACSICS JÓZSEF, *Veszprém megye helytörténeti lexikona* 1. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964.
- ЭССЯ = *Этимологический словарь славянских языков: Общеславянский лексический фонд*. Под ред. О. Н. ТРУБАЧЕВА. 1–. Наука, Москва, 1974–. <http://etymolog.ruslang.ru/index.php?act=essja> (2019. 07. 01.)

Place names of the estate of Koppány in the 11th century

The description of fields of the Benedictine monastery in Bakonybél from 1086 is an early and important document of the Hungarian language: it contains 87 Hungarian place names and 136 personal names. To 9 of the abbey properties belong also detailed border descriptions. Of these the study presents the 9 place names that are found in the description of the property Koppány located in county Veszprém, by the following points of view: localization of the places, name versions in later sources, formation, structure, functional-semantic content of the names, and if it is a common or a proper noun.

Keywords: Bakonybél Regestrum, historical place names, early document, description of fields.

PELCZÉDER KATALIN
Pannon Egyetem

LEVÉLSZEKRÉNY

Pesti János írja. Ezúttal a *vén* és az *öreg* melléknév jelentésvonatkozásairól szeretnék megosztani néhány gondolatot a folyóirat olvasóival.

Vén (öreg), mint az országút – mondják a nagyon megtört, megfáradt, idős emberre. Újabban már emberek csoportjára is vonatkozhat ez a frazéma: *Na, de mi van a szabad demokrátákkal, akik szintén szürkék (és leharcoltak), mint az országút* (FORGÁCS 2004: 550). Az *országút*-tal kapcsolatosan – úgy látszik – nem csupán a vénség, a korosság jut az emberek eszébe, hiszen a szlengben ilyen mondat is létezik: *Olyan, mint az országút: hosszú és unalmas* (BÁRDOSI főszerk. 2004: 261). Az effajta minősítés szerepe BÁRDOSI VILMOS szerint: a másik fél (unalmas személy) lekicsinylése, megszólása. Szöösszetétel előtagjaként az *öreganya* szóban az *öreg* melléknévhez – ugyancsak a szlengben – más, mulatságos asszociációk is kapcsolódhatnak: *Olyan, mint az öreganyám tévéje: nagyképű és homályos*. Azaz: a szóban forgó személy lekicsinylése, megszólása fejeződik ki ebben frazémában is (BÁRDOSI főszerk. 2004: 265). Érdekessé teszi ezt a mondatot továbbá a *nagyképű* és a *homályos* szavak többértelműsége. A konkrét és elvontabb jelentés közti oszcilláció a stílushatás forrása: a tévé a valóságban lehet *szélesebb képernyőjű*

→ ← a szóban forgó személy meg *nagyképu* 'öntelt'. (Hasonló „szellemesség”: *Ne állj az ablak elé! Nem vagy átlátszó!*)

A fenti frazémák azért jöhetnek létre, mert az *öreg*, az *öregség*, *öregedés* szavak (fogalmak) gondolati tartalmát, nehezen definiálható jelentését legjobban *képekben* lehet vizuálisan érzékeltetni. Ez a szándék hozta létre szólásaink nagy részét (pl. *Maga alatt vágja a fát.* – *Lila gözöm sincs róla.* – *Szöveget ütött fejébe a gondolat.* – *Egy gyékényen árulnak.* stb.).

De miért gondoljuk, hogy az *országút* vén? Lehet-e egyáltalán az országút vén (öreg)? Alkalmasak-e ezek a melléknevek a korosság, az elnyűtség fogalmának képi (képszerű) megjelenítésére? Az *országút* szavunk történetére vonatkozó adataink talán segítik e rejtély megoldását. Az *országút* szavunk első írásos adata 1359-ből való: „Perueniret ad magnam viam *orzagwta*” ’nagyobb távolságra vezető fő közlekedési út’ (TESZ. 2: 1095). Nem tartjuk kizártnak, hogy az *öreg*, *mint az országút* frazéma már a korai középkorban létezett, és akkor a rá vonatkozó *öreg* szónak csak ez lehetett az értelme: ’nagy, országos fontosságú <út>’ vagy ’elhanyagolt, nem túl jó minőségű <út>’. Az utak minőségének javítására a 19. század végén kerülhetett sor először, majd az autók megjelenése a 20. század elején halaszthatatlanná tette a földes (összel sáros) közutak borítását zúzott kővel (kaviccsal). A köves vagy kövezett utakon felgyorsulhatott a forgalom. (Korunkban már szinte az összes kövezett utat aszfalt borítja.) Baranya megyében 1980 táján kezdődött a köves utak aszfaltozása. Addig a kövezett utak szélén kis kupacokban állt az apró, zúzott kő. Ha a kocsikerekek kisebb vájatot, mélyedést alakítottak ki az út felszínén, akkor az *utkaparó* (*útőr*) lapátjával kavicsot hintett a lyukakba. A munkája szinte folyamatos volt az út minőségének állandó romlása miatt. Ha a javításra nem került sor, akkor mondhatták: *előregödött lett az országút*, a köves út. Ehhez a képhez lehetett társítani az *ember elhasználdását*, *megöregedését*, és máris létre jött az *öreg*, *mint az országút* frazéma. E szóláshasonlatunk keletkezésének időpontja inkább a 20. század eleje, és nem a korai középkor. Feltételezésünket bizonyítani látszik az, hogy az *öreg* szavunk eredeti, legkorábbi szinonimái mindhárom szinonimaszótárunkban elsősorban emberre vonatkoznak: *koros*, *idős*, *éltes*, *hajlott korú*, *vén*, *vénhedt* stb., összesen 24 szinonimával (PÓRA 1907: 305–306). Az újabb kiadású szinonimaszótárakban is zömében az *ember* főnév jelzője (melléknévként) az *öreg* szó: *idős*, *agg*, *éltes*, *vén*, *veterán*, *trottyos* (biz); de az átvitt jelentések között már szerepel az *elhasználódott*, *ócska* stb. jelentés is. A szóláshasonlatokban a *vén* már nem csupán emberre érthető melléknév, jelzői szerepben: *vén*, *mint a postaút*; *vénebb az országútnál*; *vénebb a Mátránál*; *vénebb a tízpranacsolatnál* (KISS főszerk. 1999: 672); a *vén* szócikkben még: *avult*, *avatag*, *elhasznált*, *ócska* melléknevek már *tárgyakra*, *dolgokra* is vonatkozhatnak (KISS főszerk. 1999: 199, 898). Az *öreg* melléknévként idős ember jelzője általában, de felbukkan a jelentések között az *ócska* is ’valaminek az elhasznált volta’ jelentésben; ugyanitt a *vén* csak az *ember* jelzője (SzinSz. 313, 424). A szótári adatokból kiolvasható az a tendencia, hogy az *öreg* és a *vén* szavunk jelentésbővülése, jelentésgazdagodása a 20. század végén vett nagyobb lendületet. 1907-ben (PÓRA adatai alapján) az *öreg* csak az *ember* főnév jelzője volt melléknévként! Mindebből talán az is következik, hogy a *vén/öreg*, *mint az országút* frazémánk a 20. században keletkezhett; akkor, amikor kövezni kezdték az országutakat. Az idézett és a szlengbe tartozó szóláshasonlatok csak korunk nyelvi leleményei közé sorolhatók.

A magyar szótárírás színvonalának fejlődését is mutatják az alábbi adatok. 1966-ban a szótárírók már fontosnak tartották, hogy az *öreg* melléknév alapjelentésein (1–9.) kívül feltüntessék az átvitt jelentéseket is (10–13.). Ez utóbbiak között már szerepel a 'régóta készült, régóta fennálló <tárgy, építmény>: régi, ódon, ó' (ÉrtSz. 5: 491–492). A *vén* szócikkben az átvitt jelentések között: 'időtlen idők óta tartó, fennálló <természeti vagy társadalmi> jelenség; ősi'. *A ~ Balaton; a ~ Duna; a ~ nap* (ÉrtSz. 7: 323). – Ezt a rendszert követi a 2003-ban kiadott ÉKsz.² is, ugyanis az alapjelentésen kívül a mellékjelentéseket is közli: 3. *irod* 'ősidők óta meglevő, fennálló'; | 'nagyon régi, ódon'. *A ~ Föld, a ~ Duna*. (ÉKsz.² 1444; lásd még az ÉrtSz.+ *vén* címszavában a 4. jelentést!) – Lehet a *vén* elhasznált volta miatt *ócska* (SzinSz. 313), továbbá: a *vén* lehet régi, régies, ódon, ős, ó | avult, avatag, elhasznált, ócska, aszott (KISS főszerk. 1999: 898). Az itt említett szótárakban közölt átvitt jelentések alapján már nem tűnik olyan különlegesnek, hogy az *országút* is lehet *vén*, illetve *öreg*.

Az *öreg* melléknév átvitt jelentéseire nyelvjárásainkból is tudunk példákat említeni: *öreglő* 'betört, betanított ló'; *öreglaska* 'sűrű tésztaféle'; *öreghordó* 'nagy méretű hordó'; *öregmise* 'nagymise'; *öregszömű kukorica* 'nagy szemű kukorica'; *örekszömű dijó* 'nagy szemű dió'; *öregbötös könyv* 'nagy betűs könyv'; *öregreszelt tarhonya* 'nagy szemű tarhonya' (ÚMTsz. 4: 253–254, 678–679). És ide tartoznak még ezek a kifejezések is: *az öreg gyét tudom a mesének* 'nagyjából tudom'; *öregibű kifaragom* 'nagyjából kifaragom'; *öregül* 'valamit csak nagyjából végez el'. – A mai közbeszédben (főleg a szlengben) is jelen vannak olyan mondatok, amelyekben a *vén* és az *öreg* melléknemekhez lekicsinylés, lenézés hangulati értéke társul: *Ilyen öreg csattogányt tudtál csak venni?* 'Ezt a lestrapált autót vetted?' *Evvel a vén csattogánnyal jársz?* 'Ilyen ramaty, rosszhírű nővel van kapcsolated?' Érdekes, hogy a *csattogány* egykor a *fülemüle* szinonimája volt. Mára ez a korábbi jelentése teljesen elhomályosult, és újabban emberre, elhasznált motorra, autóra is mondják.

Hivatkozott irodalom

- BÁRDOSI VILMOS főszerk. 2004. *Magyar szólástár*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
 ÉKsz.² = *Magyar értelmező kéziszótár*. Főszerk. PUSZTAI FERENC. 2., átdolgozott kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003.
 ÉrtSz. = *A magyar nyelv értelmező szótára* 1–7. Főszerk. BÁRCZI GÉZA – ORSZÁGH LÁSZLÓ. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959–1962.
 ÉrtSz.+ = *Értelmező szótár+*. *Értelmezések, példamondatok, szinonimák, ellentétek, szólások, közmondások, etimológiák, nyelvhasználati tanácsok és fogalomköri csoportok* 1–2. Főszerk. EÖRY VILMA. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2007.
 FORGÁCS TAMÁS 2004. *Magyar közmondások és szólások szótára*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
 KISS GÁBOR főszerk. 1999. *Magyar szókincstár*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
 SzinSz. = O. NAGY GÁBOR – RUZSICZKY ÉVA, *Magyar szinonimaszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978.
 PÓRA FERENC 1907. *A magyar rokon értelmű szók és szólások kézikönyve*. Budapest, 1907.
 TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–3. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1976.
 ÚMTsz. = *Új magyar tájszótár* 1–5. Főszerk. B. LÖRINCZY ÉVA. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979–2010.